

KLANICZAY TIBOR

Gondolatok a nemzeti hagyományról

A nemzeti hagyomány fogalma és karaktere

Hagyománynak az emberiség kollektív tapasztalat- és értékátadását nevezhetjük. A hagyomány ezért állandó kölcsönhatásban, hol harmóniában, hol konfliktusban van a fejlődéssel, az újtással. Hol a folytonos megújulás, hol a merész szakítás érvényesül a termelésben ugyanúgy, mint a társadalomban, de különösen a kulturális szférában. A hagyományban megtestesülő, benne felhalmozódó múltbeli tapasztalat még a legradikálisabb fordulatkor sem nélkülözhető; ha ideig-óráig a hagyománnyal való szakítás, annak eltörlése kap is hangsúlyt, a születő új fokozatosan visszahódítja a hagyománynak mind nagyobb részét. Először természetesen azt, ami közvetlen összhangban van céljaival, majd mindazt, ami legalább valamilyen módon, ha áttételesen is, hasznosítható, végül pedig igyekszik a teljes hagyományt a maga elődjének, mintegy örökségének elismerni.

A kulturális hagyomány felhasználásának módját, a hozzá való viszonyt osztályszempontok határozzák meg. A hatalom megragadására törő osztály mindig a mérészen újat hangsúlyozza, támadja a korábbi társadalmi rend hagyomány-rendszerét, és a múltból csak az osztály céljaival szorosan egybevágó, forradalmi elemeket emeli ki. Később, hagyomány-bázisának kiszélesítésére törekszik, igyekezve minden olyan múltbeli kulturális értéket mozgósítani, mely céljai szolgálatába állítható, melyet tehát „haladó”-nak tekinthet. Mikor pedig végleg konszolidálódott hatalma, és az új társadalmi rend megvert ellenségei már alig profitálhatnak a hagyományból, az új osztály a hagyomány egésze letéteményesének és örökösének tekinti magát.

Az egyetemes emberi történelmi-kulturális hagyomány egy meghatározott részét, külön, belső kohézióval és törvényszerűségekkel rendelkező szegmentumát nevezük nemzeti hagyománynak. Egy adott közösségnek, vagyis valamely nemzeti társadalomnak a külön, a maga egészében-rendszerében csak őhozzá tartozó hagyományát értjük ezalatt. A nemzeti hagyomány tehát a nemzeti közösség egész történelmi tapasztalata, szellemi, kulturális produktuma; a történelem folyamán létrejött értékeinek a továbbélése a jelennel való állandó korrelációban. Tartalma nem szorítkozik a kifejezetten „nemzeti” jellegű hagyomány-elemekre, minthogy az illető közösségnek a nemzetté válása előtti értékei is szerves részét alkotják. A magyarság esetében például nemcsak a múlt században nemzetté vált magyar társadalom értékei, nem is csak a megelőző századok bontakozó nemzeti öntudatának a megnyilvánulásai tartoznak bele a nemzeti hagyománykincsbe, hanem mindaz, amit a magyar társadalom létezése óta létrehozott, ami a magyarság, mint etnikai csoport múltjával összefügg. Sőt még a magyar föld, vagyis a nemzet jelenlegi lakóhelye magyarokelőtti értékei (pl. római emlékek stb.) is beleépülnek.

Minthogy az emberiség jelenleg nemzeti társadalmak rendszerében él, minden egyes nemzeti társadalomnak az emberiség általános, közös hagyományai mellett fokozottan profitálnia kell saját nemzeti hagyományairól. Rá van erre utalva a burzsoá nemzet is, a szocialista nemzet is. Hagyományfelfogásuk és értelmezésük

azonban korántsem egyező. Más a polgári társadalom nemzeti hagyományrendszere és más a szocialista társadalomé.

Tévednénk azonban, ha az osztályszempont érvényesülését elsősorban szelekció kérdésének gondolnánk, vagyis azt képzelnénk, hogy bizonyos dolgok a burzsoá nemzet, mások viszont a szocialista nemzet hagyományai. Mind a burzsoá, mind a szocialista nemzet, ha nem akar öncsonkító lenni, előbb-utóbb a hagyomány egészét kell hogy magáénak vallja. A különbség a hagyomány felfogásában, értelmezésében, rangsorolásában, másfajta értékrendjében jelentkezik. Szent István, Zrínyi, Vörösmarty vagy Petőfi a magyar polgári nemzetnek ugyanúgy ünnevelt hagyományai voltak, mint szocialista nemzetünknek. Sőt, a burzsoázia arra is törekszik, hogy még az ő szempontjából egyértelműen ellenséges, de elvitathatatlanul értéket jelentő múltbeli történelmi tetteket vagy kulturális értékeket – természetesen megfelelő torzításokkal és hamisításokkal – beépítse saját hagyományrendszerébe. Így történik kísérlet még a párizsi kommünnek burzsoá-nacionalista hagyománnyá való átértelmezésére is, vagy García Lorca életművének a Franco-rendszer kultúrájába való beillesztésére.

Az erőteljes szelekció csupán az új nemzet kialakulásának kezdeti, forradalmi-harci periódusában időszerű. Nálunk is érthetően és szükségszerűen vált szinte kizárólagossá a forradalmi hagyomány kultusza a hatalomért vívott harc időszakában, háttérbe szorítva, sőt bizalmatlanul kezelve az értékes nemzeti hagyomány nemforradalmi elemeit. A hatalmi harc eldőlte után az egész népnek a szocializmus építésére való mozgósítása idején – a forradalmi hagyomány legmagasabbra értékelése mellett –, egyre nagyobb hangsúlyt kapott a „haladó hagyomány” fogalma, vagyis a tudatosan ápolt, élesztett, a közgondolkodásban terjesztett hagyomány kiszélesítése minden olyan jelenségre, mely ha nem is forradalmi jellegű, de a forradalmi folyamat irányába mutató, azt előkészítő, az osztály-elnyomással szembeállítható s a dolgozó nép mellett érvelő volt. Ma már a „haladó hagyomány” is szűk keret, feltéve, hogy nem akarjuk azt értelmetlenül és indokolatlanul kitágítani. A szocializmus immár konszolidált viszonyai között a haladó jellegen túl fokozottan kell figyelniünk az értékre s kötelességünk minden értékes nemzeti hagyományt fenntartani és közkincsé tenni. Hogy példákat mondjunk: középkori templomaink freskói, egyik legnagyobb nyelvűművészeinknek, Pázmány Péternek az írásai, vagy Eszterházy Pál hercegnek a zeneszerző-tevékenysége, mely a régi magyar zene legnagyobb értéke – vajon haladó hagyománynak nevezendő-e? Ha nem akarjuk lejártni a haladás társadalmi-politikai értelemben való minősítését, akkor az említett nagy kulturális értékeket csak valamiféle szofisztikával lehetne a haladó hagyomány körébe vonni. Ugyanakkor aligha vitatható, hogy az említett példák nemzeti hagyományunk értékei közé tartoznak és hogy vállalnunk kell a velük való sáfárkodást.

A szocialista nemzet hagyomány-felfogásában az osztályszempont érvényesülése, a fejlődés mostani fázisában és minden valószínűség szerint az elkövetkező hosszú időben, nem értékek kirekesztése útján, hanem az értékek helyes értelmezése és rangsorolása útján jelentkezik. Nincs olyan érték a nemzet hagyományában, melyről a szocialista nemzet lemondhatna, melyet pusztulni hagyhatna. Hiszen a burzsoázia hagyomány-kezelésétől a szocialista hagyományértelmezést már az is meg kell hogy különböztesse, hogy ez utóbbi teljesebben és nagyobb felelősséggel törődik a múlt értékeivel, minthogy a dolgozó nép tekinthető minden általános emberi és nemzeti érték jogos örökösének. A burzsoázia, szűkebb osztályérdekei folytán, a nemzeti hagyomány egész értékészletét nem is ismerhette fel. Elsősorban azt kultiválta, népszerűsítette, ami a hagyományban a többi nemzettől eltérő, sőt azokkal szembeállítható. Miként a polgári nemzet megoldhatatlan konfliktusok hálózatában él más nemzetekkel, a nemzeti hagyomány ezért az ő számára az elkülönülésnek, jobb esetben az önvédelemnek, rosszabb esetben a más népekkel szembeni agresszív törekvéseknek az erősítője. A nemzetköziség elvét valló szocialista nemzetben viszont a nemzeti hagyomány humánus értékeire tevődik a hangsúly, s előtérbe kerül a nemzeti hagyomány azon elemeinek az értékelése, amelyek nem eltávolítanak, hanem közelítenek más nemzetekhez.

A nemzeti hagyomány funkciója mai közgondolkodásunkban

A hagyomány ébrentartása mindig jelentős tényezője egy adott közösség belső kohéziójának. Így van ez egy család, egy falu vagy város, vagy intézmény esetében, s fokozottan érvényesül a társadalom, a nemzet életében. Nemzeti hagyományaink begyökereztetése mai közgondolkodásunkba az adott közösséget erősíti, a közösséghez való tartozás tudatát fejleszti: ez a közösség pedig a szocialista magyar társadalom. A nemzeti hagyomány ápolása tehát objektíve szocialista társadalmunk belső összeforrottságát növeli; a nemzeti hagyomány olyan erőforrás, melyet súlyos mulasztás nem messzemenően felhasználni és mozgósítani. Tudatosítani segít, hogy ezer szállal ide kapcsolódunk, ehhez a közösséghez tartozunk.

Ezzel a probléma legbonyolultabb részéhez érkeztünk, hiszen a fenti megfontolásból könnyen helytelen, nacionalista következtetésre is lehetne jutni. Esetleg azt mondhatná valaki, hogy erősítsük akkor minden erővel a nemzeti érzést, mert ezzel többre megyünk, mint a szocialista öntudat fejlesztésével. A kérdés efféle hamis értelmezésével szemben keressük meg ezért azt a tudat-szektort, ahol a nemzeti kötöttség eleve van a szocialista meggyőződésű ember számára is nélkülözhetetlen, ahol azt – a fejlődés jelenlegi fokán – más nem pótolhatja.

Induljunk ki abból, hogy mindenki magától értetődően beleszületik egy családba, s egy gyermek nem igyekszik más apát keresni azért, mert az esetleg több siteményt vásárol, vagy pedig több randalírozást enged meg a lakásban. Ugyanilyen magától értetődőnek kell lennie a nemzethez mint nagyobb közösséghez való tartozásnak is, ebbe is beleszületünk, ez sem szabad választás kérdése, hanem adottság. És amilyen képtelenség lenne, ha mindenki abba a családba akarna tartozni, amely jobb életfeltételeket biztosít, ugyanolyan esztelen gondolat a nemzethez tartozás kritériumának azt megtenni, hogy melyik fizet többet, vagy pontosabban fogalmazva, melyik biztosít magasabb életszínvonalat. Az az általános igazság, hogy szocializmusban jobb élni, mint kapitalizmusban, nem fordítható át automatikusan minden egyes ember egyéni életsorsára. Semmi meglepő sincs abban, hogy esetleg egzisztenciális, anyagi, életszínvonalbeli, kényelmi tekintetben, vagy esetleg karrier-lehetőség szempontjából valaki jobb életkörülményeket biztosíthat magának más országokban. Ebben a relációban minden gazdaságilag fejletlenebb ország hátrányosabb helyzetben van, minthogy egy magasabb életszínvonalat elért ország akaratlanul is gyakorol bizonyos vonzerőt. Nem szabad azért abban az illúzióban ringatnunk magunkat, hogy szocialista államunk polgárai azért élnek és maradnak meg hazájukban, mert mindegyikük számára itt a legkönnyebb élni, jobb, mint bárhol másutt. Hiszen az ilyen érvelés azonnal ellenünk fordul, mihelyt egy magyar orvos, mérnök, tudós vagy akár szakmunkás olyan felismerésre jut, hogy munkájáért egyik vagy másik országban nagyobb anyagi ellenszolgáltatásban részesülhet s erre ajánlatot is kap. Ilyesmire akkor is sor kerülhetne, ha már korábbi gazdasági elmaradottságunk minden hátrányát behoztuk volna, s versenyképesek lennénk a legfejlettebb országokkal. Akkor is megvolna a lehetősége annak – ilyen-amolyan okokból –, hogy valaki másutt több érvényesülési lehetőséget lásson a maga számára. Elég azután, hogy társadalmunk humánus, morális értékei és fölnye iránt kissé közönyös legyen, s kizárólag az anyagi jólétben lássa a jobb élet egyedüli zálogát, amiről tudjuk, hogy ma sajnos még föltöbb gyakori, s máris szedheti a sátorfáját.

A technikai fejlődés mai időszakában, a szükségképpen anyagi és érdekszempon- tokat előtérbe helyező technicizált világban az efféle vonzerő különösen erős lehet. Az egyre jobban érvényesülő, az emberek tudatában – helyesen és szükségszerűen – egyre nagyobb helyet elfoglaló természettudományos, technikai gondolkodás a dolog természetéből következő kozmopolita jellegű. Az e téren megszerzett tudás elvben bárhol hasznosítható, s ezért erős és erős marad a csábítás, hogy azt valaki ott kamatoztassa, ahol a legjobb feltételeket biztosítják erre, ami nem szükségképpen az illető saját hazájában lesz megadva.

Egy ilyen vonzással nem elégséges a szocialista öntudat szembeállítás, részben

azért, mert a szocialista öntudat még nem hatja át társadalmunk egészét, de részben azért is, mert szocialista öntudattal lehet más országokban is élni, élnék is szerte a világon. Ezért a szocializmus viszonyai között is elsősorban az ehhez a közösséghez, vagyis a nemzethez, a hazához, a szülőföldhöz való tartozás, az ahhoz fűződő kötelek azok, amelyek minden körülmények között ide kötik, vagy ide köthetik az embereket. Az anyanyelv mellett pedig a nemzeti hagyomány az a legfontosabb tényező, mely ezt a köteleket fenntartja és erősíti.

Természetesen nem szabad valamiféle végletességre gondolni; a világ egyre nemzetközibbé válásának, az országok közötti kapcsolatok rohamos fejlődésének a korában elkerülhetetlen bizonyos migráció. Politikai rendszerektől függetlenül nő azoknak a száma, akik valamilyen okból hosszabb-rövidebb időre vagy esetleg végleg más országban kötnék ki. A régmúlttól kezdve a magyarok közül is számosan telepedtek meg külföldön, s ugyanígy hazánk fejlődése is sokat köszönhet ideszakadt idegeneknek. Bizonyos mértékű ilyen migráció egészséges s annak semmiféle nemzeti öntudat sem vethet gátat. De alkalmas arra, hogy az ilyen eseteket a kivételek szintjén tartsa és hogy még a kivételesen elszakadtakat is megtartsa – ha nem is társadalmi – de legalábbis eszmei, morális kötelekében.

Az érdekszemponctok mellett számolnunk kell a nagyobb, fejlettebb civilizációk kulturális vonzásával is. Különösen, ha a szellemi életre gondolunk, óhatatlanul tapasztalhatunk nyílt vagy lappangó nosztalgiát Itália vagy Párizs, vagy más helyek iránt, amiben nem szabad feltétlenül a kapitalizmus csábítását, az imperialista fel-lazítási taktika sikerét, vagy elsősorban az anyagi érdekeket, esetleg kalandvágyat látnunk, hanem olyan természetes kulturális vonzerőt, mely érthető okokból régen is, most is és társadalmi-politikai okoktól függetlenül is érvényesül. Kulturális tradíciókban szegényebb nemzet az ilyen hatást tökéletesen sohasem ellensúlyozhatja; de feltétlenül csökkenti és a maga értékére redukálja, ha tudatában van saját – bár szerényebb – értékeinek, ha mélyen benne él saját tradícióiban.

Mikor azt hangsúlyozzuk, hogy a szülőföld-szeretet a nemzethez tartozás tudata, a nemzeti hagyomány ébrentartása a szocialista hazához való köteleket erősíti általában, a még nem szocialista gondolkodású állampolgárok esetében pedig különösen, akkor nem valamiféle taktikai elképzelésről van szó. Vagyis tévedés lenne azt képzelni, hogy a nemzeti hagyomány arra szolgál, hogy a szocialista öntudattól még nem áthatott, elmaradottabb embereket és rétegeket mint valami mézesmadzaggal kössük ezáltal magunkhoz. A nemzeti örökség a szocialista öntudatú állampolgár számára éppolyan eleven tényező kell hogy legyen, mint bárki más számára. A nemzeti hagyomány egyúttal egyetemes érték is, az egyetemes emberi kultúra egy szektora, melyért felelősek vagyunk s amelynek az ápolása, védelme és őrzése nem taktikai lépés, hanem hosszútávú, állandó feladat.

Ellentmondások a nemzeti hagyomány megbecsülésében

Szocialista államunk nem mulasztotta el a nemzeti múlt értékes hagyományait felkarolni, ápolni, ismertté tenni. Sőt, bátran állítható, hogy soha annyi erőfeszítés e téren nem történt még, mint éppen az elmúlt negyedszázadban. Nemcsak a hagyomány új értékrendjének kialakítása történt meg, hanem a magyar múlt értékeinek eddig soha nem látott méretű feltárása és közkinccsé tétele is. Hosszan sorolni lehetne az e téren elért eredményeket: forradalmi értékeink kultuszának középpontba állítása, a magyar irodalom klasszikusainak népszerű és kritikai kiadásai, számos elfeledett érték felkutatása és közkinccsé tétele, műemlékeink rendbehelyezésének folyamatos munkája, a népi kultúra emlékeinek ápolása, összegyűjtése, a tudományos intézetek sikeres tevékenysége a magyar nyelv, a magyar irodalom, a magyar történelem kutatása és nagy tudományos szintéziseinek megalkotása terén. Ehhez járul a széles körű népszerűsítő munka, a jelentős nemzeti évfordulók (pl. Dózsa, Petőfi stb.) méltó és hatalmas tömeghatású megünneplése, valamint a legkülön-

bőzőbb helyi kezdeményezések, egy-egy vidék, város lelkes törekvése az odafűződő hagyományok gondozásában. Külön ki kell emelni azt a tényt, hogy – elsősorban a tudományos munka tervszerűsége jóvoltából – ez a munka nem ösztönösen, hanem átgondolt koncepciók jegyében, jelentős szervezettséggel folyt, s így eredményei is hatékonyabbak lettek.

Ha mindezek ellenére az utóbbi időben joggal hangot kap az az aggodalom, hogy a nemzeti kötelék száalai lazulóban vannak, hogy társadalmunk egy része elszakadóban van nemzeti múltunktól, akkor mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a nemzeti hagyományok terén végzett munka a számos eredmény ellenére sem teljesen kielégítő. Az okok a nemzeti hagyomány kezelésének bizonyos hiányosságaiban, egyoldalúságaiban, ellentmondásosságában keresendők.

E gyengeségeket keresve bizonyos helyes tendenciák nem kellő összhangjára, egymás eredményeinek lerontására kell elsősorban gondolnunk. Azzal egyidőben, hogy állandóan hangsúlyozzuk nemzeti értékeink fontosságát és sokat teszünk is ennek érdekében, más, elsőrendűen fontos célok, mint pl. a természettudományos, technikai ismeretek szélesítése érdekében lépésről lépésre kiiktatódnak a nemzeti hagyomány elemei, különösen az ifjúság gondolkodásából. A természettudományos ismeretek érdekében szinte megszakítatlan folyamatként áll előttünk a nemzeti történet, a nemzeti irodalom, általában a nemzeti kultúra iskolai oktatásának összezsugorodása. Évről évre újabb értékek hullanak így ki az oktatásból s a jövő nemzedék tudatából. Ez a folyamat nemcsak azt jelenti, hogy az ifjúság egyre kevesebbet fog tudni nemzeti múltunkból, amire pedig oly nagy szüksége lenne a nagyvilág szíréhangjaival szemben, de azt is, hogy az a pedagógus-réteg, a magyar- és történelemszakos tanárok, mely a hagyományápolás és továbbadás egyik legfőbb letéteményese, fokozatosan háttérbe szorul, kedvét is veszti, elerőtlenedik.

Másrészt, amennyire fontos, hogy legyen olyan országos távlati tudományos kutatási terv, mely az erőket a jelenünk és még inkább jövőnk szempontjából legfontosabb tudományos feladatokra összpontosítja, annyira helyteleníthető, hogy e központi távlati tudományos tervfeladatok között egyetlenegy sincs, mely a nemzeti hagyomány (a nemzeti történelem, irodalom, nyelv, művészet, zene, néprajz stb.) kutatását és feltárását írná elő. Természetesen ez nem azt jelenti, mintha a nemzeti hagyománnyal kapcsolatos kutatások ne kapnák meg a szükséges, illetve lehetséges állami támogatást. Inkább arról van csak szó, hogy e hagyományos, amúgy is folytatott munka mellett más, különösen időszerű s elsősorban a jelen társadalmi problémáit feltáró vizsgálatok számára igyekszik a távlati országos terv fokozott erőfeszítésekre ösztönözni. E helyes célkitűzés azonban óhatatlanul együtt jár a nemzeti múlttal kapcsolatos kutatások rangjának alábbszállásával, sőt előidézheti ez utóbbiak visszaszorulását is. Hiszen erkölcsi és anyagi ösztönző-tényezők egyaránt odahatnak, hogy a magyar irodalomtörténet, a magyar történelem stb. feltárására fordított erők ennél nagyobb része átcsoportosuljon a távlati tervekben szereplő új feladatokra. És így hovatovább egy kitűnő Csokonai-, vagy Petőfi-kutató azt érezheti majd, hogy helyesebb volna átképeznie magát a mai tudományos-technikai forradalom irodalmi aspektusainak a vizsgálatára, amely, mint a távlati terv része, a magyar klasszikus irodalom tanulmányozásánál fontosabb feladatként jelentkezik. A nemzeti hagyományok kutatásának az országos terven való kívülhagyása ugyanis az e téren tevékenykedő kutatókat, s részben intézményeket akaratlanul is másodrangúakká minősíti, mint akik nem annyira előírt, megkövetelt, hanem csak tolerált, vagy jobb esetben szívesen látott feladatokon dolgoznak. Jó példa ez arra, hogy egy helyes elgondolás, milyen anomáliákat idézhet elő más vonatkozásban, az adott esetben a nemzeti stúdiumok kárára. A nehézség persze itt könnyen korrigálható volna a nemzeti hagyománnyal kapcsolatos legfőbb feladatoknak az országos tudományos tervbe való beiktatása által. Remélhetőleg erre sor is fog kerülni.

A hagyományainkkal való sáfárkodás nem kielégítő voltát mutatja a gyakori kampányszerűség is, ami leginkább az évfordulók kultuszában nyilvánul meg. Nagyon helyes az évfordulók méltó megünneplése, nemzeti értékeink gondozása azonban nem változtatható jubileumi ünnepléssé. Az elmúlt évek jelentős év-

fordulói között méltó módon került megünneplésre az időben első nagy magyar költőnek, Janus Pannoniusnak ötszáz éves halálozási évfordulója. Ez alkalommal négy különböző kötetben illetve kiadásban jelentek meg Janus Pannonius versei. Mind a négy más, mindegyiknek meg volt a maga értelme, a szomorú csupán az, hogy ezt megelőzően utoljára 1953-ban, tehát húsz évvel azelőtt jelent meg Magyarországon Janus Pannonius-kötet. Mennyivel jobb lett volna, ha nem csak az évforduló alkalmából kapott volna észhez mindenki és nem egyszerre, bizonyos fokig egymással konkurrálva sietett volna pótolni a mulasztást. A hagyomány egyik legfőbb ereje a folytonosság és folyamatosság s ezért nem szabad, hogy hozzá kötődjék az évfordulókhöz, és mint valami hirtelen fellobbanó láng, hamar ki is aludjék.

A nemzeti hagyomány ébrentartásában az egyik legfontosabb szerep a történetírásé. Marxista történetírásunk tudatformáló szerepe azonban még nem elég hatékony. Pedig történettudományunk az elmúlt negyedszázadban a kiemelkedő eredmények egész sorát érte el. Ugyanakkor azonban a történelem népszerűsítése és tanítása messze elmaradt a szükséges színvonaltól és nélkülözi a kívánatos hatóerőt. Ez nem utolsó sorban a történelem – laikusok számára – kevésbé érdekessé válásából következik. A történettudomány újabb irányzatai ugyanis az eseménytörténettel, a történelmi személyiségek vizsgálatával szemben más, alapvetőbb kutatási ágakat hoztak helyesen és szükségszerűen előtérbe. A mélyebb, rejtettebb törvényszerűségek felismerése kétségkívül alapvetőbb feladat, mint a felszínen lejátszódó fejlemények ismertetése. A történelem-népszerűsítés és tanítás azonban ezt a tendenciát csak részben követheti, mert egyébként érdekes, megragadó és nevelőhatású események, fantáziát megmozgató történelmi konfliktusok, a történelmi mozgás erővonalait magukba sűrítő nagy személyiségek helyett absztrakt törvények ismertetésére, illetve iskolákban a bemagoltatására kerül csak sor. Különösen az iskolai oktatásban ölt aggasztó mértéket a történelem dehumanizálása, az ember, a kultúra helyett az elvont törvényszerűségek előtérbe helyezése. Nem elég a nemzeti hagyomány s a nemzeti múlt tudományos feltárása, ha nincsenek meg eléggé az eszközök és módszerek ahhoz, hogy ezek az eredmények a széles rétegek számára is vonzóak, érdekesek és befogadhatók legyenek. Bár ez utóbbi célok érdekében érdekes és eredményes erőfeszítések történnek, e téren még igen sok a tennivaló és a kihasználatlan lehetőség. Nincs pl. Magyarországon népszerű történeti folyóirat, mely a magyar, de részben a világtörténelem érdekes problémáit színesen, gazdagon illusztrálva, érdeklődést felkeltően vinné a közönség elé, miként azt más országokban, üzletileg is rentábilis vállalkozások sorozatosan teszik.

A nemzeti történeti tudat rövidrezárása

A nemzeti hagyomány gondozása terén a legfőbb és talán legsúlyosabb rendellenesség a múlt iránti érdeklődés időbeli leszűkítése. Az átlag magyar ember hovatovább egy igen rövid múlt örökösének érezheti magát. A köztudatban a magyar előbb-utóbb egy csupán száz-százötven éves fiatal kultúra színében fog megjelenni. Az iskolákban egyre kevesebbet, lassan jóformán semmit sem fognak már tanítani a XIX. század előtti magyar irodalomból. A magyar történelemnek is csak néhány régebbi fejezetét, amely összefüggéseiből kiragadva értelmetlen és unalmas marad. A tudomány-népszerűsítő munka szintén csak a legújabb időszak értékeinek ismertetését tekintti többnyire feladatának. A könyvkiadásban is hosszú ideig csaknem szünetelt a XIX. századnál régebbi irodalom termékeinek a kiadása s e téren csak az utóbbi időben mutatkozik öröndetes változás, a Magyar Remekírók és más most induló vállalkozások jóvoltából.

A régebbi századok elhanyagolását többek között azzal szokás indokolni, hogy azok iránt nincs elég érdeklődés. Ez az érvelés egyszerűen félrevezető. Az eladatlan könyvek között sehol sem találhatóak a magyar virágénekeket, kuruc verseket, krónikákat, Balassit, Zrínyit stb. tartalmazó könyvek. Ugyanígy a külföldi irodalom régebbi klasszikusai sem szoktak a raktárak mélyén megfenekleni. Hasonlóképpen

vitatható az a megokolás is, amely szerint a régebbi múlt semmi vagy csak csekély tanulságot tartalmaz a ma számára. Mert igaz ugyan, hogy a közelmúlt történelme, irodalma közvetlenebbül és hatékonyabban kapcsolódik jelenünkhöz, s az is nyilvánvaló, hogy a korábbinál összehasonlíthatatlanul gazdagabb XIX. és XX. századi magyar irodalomnak sokkal jobban jelen kell lennie a köztudatban, ebből azonban a legkevésbé sem következik, hogy régebbi történelmünk és irodalmunk ne szolgálhatna olyan időszerű tanulságokkal, melyek máshonnan nem pótolhatók.

A kérdésnek azonban az a lényege, hogy nem mindegy, vajon egy nemzet százötven avagy ezeréves történeti múltát tud-e a háta mögött. A múlt hosszú időtartamának, a nemzeti múlt mélységének különleges ereje van a nemzeti kohézió szempontjából. Nem véletlen, hogy a magyarságnál a nemzeti fejlődés tekintetében fiatalabb népek olyan szívós erőfeszítésekkel igyekeznek, szocialista viszonyok között is, múltjuk, kultúrájuk hosszú időtartamát kimutatni és dokumentálni. Még fiatalabb nemzetek – Kanada például – igyekeznek minden olyan helyet, követ számon tartani, megjelölni, megőrizni, ahol két vagy háromszáz évvel ezelőtt történt valami. Mit nem adnának azért, ha lenne egy olyan helyük, ahol kilencszáz évvel ezelőtt már könyveket is írtak! Mi viszont gyakran könnyelműen megnyugszunk abban, ha vissza tudunk pillantani a XVIII. századig. Mintha szégyellnünk kellene – amolyan feudális-klerikális rekvizitumként – régmúlt századainkat, elfelejtkezőn arról, hogy egész népünk történetének nagyobb feléről mondunk le ezáltal.

A múltnak a megcsönkítése veszélyes folyamatot indít el. Tévedés azt hinni, hogy ha a figyelmet eltereljük a régebbi századokról, akkor nagyobb lesz az érdeklődés, mondjuk, a XIX. század iránt. Ellenkezőleg! Gyökereitől elvágva, a XIX. század nagy értékei is kevésbé érdekesnek fognak tűnni. Hiszen megfosztva a történelmi előzményektől, nem domborodik ki csúcspont-jellegük. Nagy nemzeti értékeinket mindig kettős összefüggésben kell szemlélnünk. Egyrészt nemzetközi szinkronitásokban, hogy ki-domborodjék reális helyük az egyetemes emberi kultúrában; hogy ne képzeljük se az utolsó helyre, se pedig indokolatlanul minden másnak a csúcsára. Másrészt hazai, nemzeti, történelmi relációban: hogy kitűnjék, milyen utat járt meg a nemzeti kultúra, miként küzdötte fel magát odáig, hogy az adott értéket létrehozni tudta. Miként az előző összefüggésrendszer figyelmen kívül hagyása provinciális szűklátókörűséghez vezet, addig az utóbbinak az ignorálása viszont megfoszt az elődökhöz képest elért eredmény varázsától.

A hagyomány folytonosságáról való lemondás

Szorosan kapcsolódik az előbb mondottakhoz a folytonosságnak a kérdése. Valami, ami hosszú idő óta folyamatosan fennáll, vagy ha időlegesen meg is szakad folytonossága, de képes újjá szerveződni, az akaratlanul is bizalmat gerjeszt, erőről tanúskodik. Nem véletlenül hangsúlyozták üzletek, cégek száz, százötven vagy még régebbi alapítási dátumukat, hiszen tudták, hogy a vásárló arra gondol majd, ha egy cég ennyi idő alatt nem bukott meg, bizonyára ér valamit, s bizonyára rendelkezik olyan tapasztalatkinccsel, vagyis hagyománytőkével, ami eleve biztosít bizonyos többletet számára másokkal szemben. Kulturális, tudományos intézmények is kell hogy ragaszkodjanak e folyamatossághoz. Az olasz nemzeti akadémia, az Accademia Nazionale dei Lincei pl. büszkén tekinti magát háromszázhatven éves intézménynek. Pedig az 1603-ban való alapítás után az 1630-as években az intézmény csendesesen kimúlt és csak 1745-ben kísérelték meg feltámasztani, akkor még sikertelenül, míg nem 1804-ben végre ismét talpra állt, s azóta folyamatosan működik. Az újjáalapításán buzgólkodók számára mindig magától értetődő volt, hogy a létesítendő olasz akadémia az egyszer már megalapítottnak az egyeses folytatója kell hogy legyen, hogy tudatosan hozzá kell kapcsolódnia az előzőnek a nemes örökségéhez. Sajnos, Magyarországon az ilyenfajta hagyományfolytonosság, bizonyos erkölcsi tőkéknek a fenntartása és továbbadása egyáltalán nem gyakori és szokásos. Annál gyakoribbak voltak az előzményeket ignoráló és felesleges energiapazarlással

járó új fundálások. Ez szinte már történelmi betegségnek tekinthető. A középkor végén pl. a csehek, lengyelek, osztrákok egyaránt megteremtették egyetemüket, melyet azután számos válság ellenére, máig fenntartottak, Magyarországon viszont alig több mint száz év alatt négy ízben alapítottak egyetemet, de mindig más helyen, mindig függetlenül az előzőtől és természetesen mindegyik kérész-életű maradt. S amikor végre a XVII. században megalapításra került a máig fennálló budapesti egyetem, akkor még Nagyszombatban, ennek alapítása is teljesen mellőzte az egész közeli Pozsony Mátyás-kori egyetemének a hagyományait. De hogy ennél a témánál maradjunk, a mai budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem hallgatói vajon tudatában vannak-e annak, hogy egy több mint háromezázéves, nagymúltú intézmény keretében tanulnak. Hogy az egyetem neve Eötvös Lorándra változott, azt az egyetem struktúrájának, profiljának az átalakulása kellőképpen indokolja, de vajon helyes volt-e egyúttal szemérmesen eltitkolni az alapító szerepét, diszkrétan eltávolítva szobrát, arcképét?

Szembeszökő példája a hagyomány folytonosságáról való lemondásnak a nyíregyházi tanárképző főiskolának az esete. Az ország észak-keleti részének hagyományos, sokszázéves, s minden fenntartás nélkül haladónak tekinthető kulturális központja volt Sárospatak, a maga főiskolájával, könyvtárával, történelmi emlékeivel. A főiskola egyházi intézmény lévén, régi formájában az 1950-es évek elején megszűnt. Hamarosan azonban kiderült, hogy e területnek szüksége van egy tanárképző főiskolára, ez azonban az 50-es évek második felében már nem Sárospatakon, hanem Nyíregyházán jött létre. Ennek számos gyakorlati, szervezeti stb. oka lehetett. Hosszabb távon mégis igen sajnálatos, hogy az új főiskola nem lehetett egyenes örököse Sárospatak négyszázéves tradíciójának, ami pedig nem lebecsülhető erkölcsi erőforrás lett volna. De a hagyomány erején kívül Sárospatakon rendelkezésre állott volna a nagyszerű könyvtár, melyet most alig használ valaki, miközben az új főiskola óriási erőfeszítésekkel kell hogy megteremtse a maga könyvtári bázisát. Ime, a feleslegesen megszakított hagyomány s ezzel az elpazarolt értékek és erőforrások tipikus esete.

A példák sorát hosszan lehetne folytatni, egészen a sokszor felesleges utcanév-változtatásokig. Természetesen a kép nem egységes és a negatív megállapítás nem általánosítható. Újabbán örvendetesen tapasztalható iskolák, intézmények törekvése múltjuk élesztésére, az esetlegesen megszakadt folytonosság helyreállítására. Kívánatos, hogy ez a tendencia tovább erősödjék.

A látható múlt ereje

A hazához, a nemzet múltjához való ösztönös és tudatos kötelékek ébrentartásában különleges szerepe van a múlt látható emlékeinek, a műemlékeknek, történelmi emlékhelyeknek. A magyar műemlékvédelem nagyszerű eredményeket mutathat fel. Hatalmas állami és társadalmi támogatás segíti munkáját és kitűnő, áldozatkész szakemberek dolgoznak érdekében. Ennek ellenére erőfeszítéseink jelentéktelenen elmaradnak más országokéi mögött.

Magyarország műemlékek szempontjából relatíve szegénynek mondható. Hiszen a történelmi Magyarország keretén belül éppen a mai határok közötti területen pusztult el a legtöbb építészeti emlék. Ebből azonban, nem az következik, hogy nálunk kevésbé érdemes a műemlékekre áldozni – mivel amúgy sem tudunk helyreállítani világszenzációvá váló emlékeket –, hanem éppen ellenkezőleg: a nagyobb veszteségek még nagyobb erőfeszítésre kell hogy ösztönözzenek. A műemlék nem csupán idegenforgalmi csalétek, bár ez a szempont sem elhanyagolható és e téren sincsenek kihasználva a lehetőségek, hanem az esztétikai nevelésen túl, a történelmi tudat egyik leghatásosabb nevelő eszköze. A magyar is fokozatosan autós nemzetté alakulván, az országon belüli jövés-menés, turisztika egyre kiterjedtebb s így el lehetne érni, hogy az emberek lépten-nyomon, hétről-hétre szembetalálkozzanak múltunk valamely érdekes, szép vagy legalábbis történelmi atmoszférát nyújtó, látható emlékével.

Ha minden eredmény és biztató folyamat ellenére a helyzet nem tekinthető megnyugtatónak, akkor ez azt jelenti, hogy az eddiginél is nagyobb méretű anyagi áldozatot kellene hozni e cél érdekében. Ha Szlovákiában nemcsak a többé-kevésbé épen megmaradt templomok, kastélyok restaurálása történt meg igen nagy mennyiségben, hanem még a magyar történelemben oly nagy szerepet játszó, rombadólt egykori várak (Szepes, Trencsén, Beckó stb.) kipucolása, kiterjedt állagmegóvása, s ahol erre a tudományos feltételek megvannak, részleges helyreállítása is folyamatban van, akkor nekünk szégyenkezniünk kell a magyar királyok visegrádi fellegrárának állapota miatt; még akkor is, ha a községbeli Mátvás-palota – igaz, csigalassúsággal haladó – feltárása terén a szakemberek nagyszerű eredményekkel büszkélkedhetnek.

A műemlékvédelem természetesen sokba kerül, de hogy fennmaradt értékeink jobban belekerüljenek a köztudatba, az nem mindig az anyagi erőforrások elégtelenségén múlik; sokszor csupán a nagyobb gondosság, az erősebb odafigyelés hiányzik. Miért nem jelezhetők nálunk is az országutakon a közelben levő nevesebb műemlékek, mikor még az összehasonlíthatatlanul gazdagabb Franciaországban is léptenyomon táblák figyelmeztetnek arra, hogy „jobbra 3 km-re román templom”, „reneszánsz kastély”, stb. A Salgótarján felé utazó miért nem kaphatna figyelmeztetést arra, hogy az útról 1 km-re letérve meglátogathatja a gyönyörűen helyreállított mátraverebélyi középkori templomot? Vagy a Miskolc felé menőt (külföldit és hazait) miért nem lehet figyelmeztetni a közvetlen közelben megtekinthető feldebrői altemplomra, a legrégebb magyarországi freskókkal, és így tovább. De maradhatunk Budapestnél is: a Margitszigeti kolostor-romok látogatója nem is sejti, hogy a kolostor-templom csonka falai mellett V. István magyar király jeltelen sírhelyét tapossa. Nem volt ugyan történelmünk legnagyobbjainak egyike, még királyaink nevezetesebbjei közé sem emelkedhetett rövid élete miatt, de ha a Kremlben még a legzsarnokibb egykori moszkvai nagyfejedelem szarkofágja is ott állhat a többi között, ragyogóan kisuvickolva, akkor nekünk sem kellene sajnálnunk egy szerény emlékkövet egy magyar királytól.

Műemlékeink között a legmostohább sors a kastélyoknak jutott osztályrészül. Közvetlenül a háborút követő években érthető, sőt szerencsés intézkedés volt az elhagyott s jórészt megrongálódott kastélyok különböző közcélokra való igénybevétele, hiszen ez sokszor megmentésüket, állaguk megóvását – bár nem egyszer megmaradt díszek, freskók elpusztítását is – jelentette. Lett belőlük így iskola, kórház, szegényház, hivatal, gyermekotthon, traktorosiskola vagy más. Az esetek nagy többségében az efféle megoldást csak ideiglenesnek lehet tekinteni, hiszen ezek az épületek ilyen célokra rendszerint nem alkalmasak, ha pedig alkalmassá akarják őket rá tenni, akkor az értékes műemléket teszik tönkre. Más országokban, ahol az elhagyott kastélyoknak kezdetben ugyanez volt a sorsa, igyekeztek ezért a kórház számára minél előbb kórházat, az iskola számára iskolát építeni, a kastélyt pedig eredeti szépségében helyreállítva kulturális vagy tudományos célokra szentelni. Erre nálunk is megvan a törekvés, s vannak is örvendetes fejlemények, mint a fertődi kastély helyreállítása, vagy a traktorosiskola kiköltözése a sárvári Nádasdyvárból, de az eredmény egyelőre sokkal kevesebb, mint pl. a szomszédos Szlovákiában, ahol a kastélyok többségében múzeumokkal, egyetemi vagy akadémiai intézetek kihelyezett részlegeivel találkozunk az utazó. Nálunk, ha valaki el akar zárándokolni a péceli Ráday-kastélyba, mely a XVIII. századvégi nemzeti irodalmi megújulás egyik tűzhelye volt, akkor ott irodalmi emlékek helyett ma is kórházat talál és nem könnyen tekintheti meg a Ráday Gedeon által annakidején festetett rokokó freskókat. S hogy a főváros közelében maradjunk, az egyik legszebb magyarországi barokk épület, a gödöllői Grassalkovich-kastély pedig megtekinthetetlen s állapota miatt szégyenkezniünk kellene.

A magyar műemlékvédelem eddigi szép eredményeit tehát még jelentősen növelni kellene, ami nyilván csak úgy lehetséges, ha a kérdés magasabb állami szintre emelkedik és egy nagyobb szabású, s anyagilag is erősebben megalapozott program biztosítja a gyorsabb előrehaladás feltételeit. Tovább kellene fokozni a nevelő mun-

kát is, hogy a társadalom közügynek érezze minden műemlék és történelmi emlék védését, ápolását és ismertté tételét az ország valamennyi pontján. Nemcsak a nemzetéhez, a hazához való tartozás tudata erősödik majd ezzel, de a társadalmi morál is sokat nyer vele, hiszen az értékek megőrzésére, mások, az elődök munkájának, alkotásainak megbecsülésére tanít. Erre pedig nagyon is szüksége van népünknek, mert az értékek védelme sajnos nem tartozik a magyar erények közé. Azt a szomorú ténytet, hogy történelmi emlékeink közül viszonylag oly sok ment veszendőbe, öncsaló vigasz volna pusztán töröknek, tatárnak, háborús pusztításoknak a számlájára írni. Pusztító háborúk másutt is voltak, török uralom alatt sem csak a magyarság sínylődött, mégis, más népek, nem utolsósorban a velünk szomszédosak, jóval többet tudtak megmenteni múltjuk értékeiből.

Számtalan példát lehetne arra idézni, hogy milyen eleven volt másutt az érték-megőrzés ösztöne, az értékes hagyomány mentése és ébrentartása, a rombolások után az újra és újra való újjáépítés igénye. Délkelet-Itália városait és katedrálisait a középkorban csaknem százévenként pusztították longobárdok, normannok, szaracének, magyarok, németek, franciák, spanyolok, törökök, de mindig nyomban újjáépültek s szebbek, pompásabbak lettek, mint annakelőtte. A nagyszerű középkori szerb kolostorok nagy része is átvészelt félezer éves török uralmat, s számos helyen nemcsak az épületeket, freskókat tudták megőrizni, de még a könnyen elrabolható arany és ezüst tárgyakat, ötvösművészeti remekeket is. Pedig rombolás volt ott is elég, de ha elvonultak a gyújtogatók, az életbenmaradtok rögtön hozzáfogtak az épületek befedéséhez, a freskók kijavításához, útját állva az enyészetnek. Érdeemes idézni a hajdani Magyarország területén, Versec közelében fekvő szerb kolostornak, Mesic-nek a példáját, melyet a legutolsó török háborúban, 1716-ban dúltak fel értelmetlen dühükben az oszmán csapatok. Mihelyt vége lett a háborúnak, a három életben maradt szerzetes és egy hozzájuk csatlakozott negyedek, Moses Stefanovic azonnal elkezdtek végigjárni a közeli és távoli környéket adományok gyűjtése végett s négy év múlva már hozzá is kezdhettek az újjáépítéshez. S mikor 23 évi munka után, 1743-ban kifogytak az anyagiakból, Moses atya az orosz cárnőhöz zárandokolt el, s tőle szerzett további támogatást, meg ikonokat, könyveket, hogy máig is álljon a barokk stílusban megújított ősi épület. Ezt tette a koldussorban élő szerb barát, a dúsgazdag esztergomi érsekek viszont nem gondoskodtak III. Béla által emeltetett székesegyházuknak, a magyarországi román művészet gyöngyének a megmentéséről, pedig a török kiverése és a kuruc háború viharainak élülte után kiegészve, beszakadt tetővel, de állt még az épület. S mikor a XVIII. század végén végre napirendre került a székesegyház ügye, az addigra továbbpusztult falak lerontattak, faragott köveik széthányattak, a nagyszerű főbejárat, a porta speciosa széttörtetett, hogy helyére felépüljön egy teljesen új, művészi szempontból felette vitatható, jellegtelen épületkolosszus. De hasonló sorsra jutott a magyar királyok koronázási és temetkezési helyül szolgáló székesfehérvári bazilika is, melyet különösebb nehézség nélkül helyre lehetett volna állítani a török kiűzése után; Nagy Lajos sírkápolnáját a XVIII. században még használták is, csak éppen karbantartásáról nem gondoskodtak; Mátyás sírkápolnája is megérte a XIX. század hajnalát: 1800-ban bontották le. Érdeemes a példákat tovább sorolni? Szögezzük le inkább: egy nemzeti civilizáció ereje, életképessége nemcsak az alkotni tudásban nyilvánul meg – ebben szerencsére nem is volt hiány –, hanem a megőrzésben, az újjáépítés készségében is. Jobb lett volna ezt már évszázadokkal előbb megtanulni, de még ma sem késő.

Idekívánkozik annak szóvátétele is, hogy nincs Magyarországon olyan hosszú időre berendezett, állandó múzeumi kiállítás, mely a nemzeti múlt legfőbb, legrepresentatívabb értéktárgyait mutatná be és tenné hazaiak s külföldiek számára mindig megtekinthetővé. Mióta a nagy múltú Magyar Nemzeti Múzeum egykori osztályai, az örvendetes fejlődés és gyarapodás következményeként, önálló országos múzeumokká fejlődtek, nemzeti kincseink több nagy múzeumban vannak szétosztva, gyakran csak kivételes alkalmakkal kerülnek bemutatásra, s akkor is szétparcellázva. Minthogy nem vagyunk a magyar múlt történelmi-művészeti emlékeiben túlságosan

gazdagok, e szétszórttság lehetetlenné teszi az önbizalmat, büszkeséget felkeltő hatás kiváltását. A továbbra is fontos alkalmi, valamint oktató célokat szolgáló fejlődéstörténeti kiállítások mellett ezért elengedhetetlenül szükséges volna egy állandó reprezentatív nemzeti kiállítás létrehozása, ahol az országos gyűjtemények közös erőfeszítésének eredményeként együtt lehetne látni a honfoglaláskori aranyleletektől, illetve a magyar föld legértékesebb régebbi emlékanyagától kezdve a Magyarországon őrzött legszebb corvináig s az Iparművészeti Múzeumban őrzött Eszterházy-kincsekig azt a gazdag hagyatékot, amit értéktárgyként és kiemelkedő történelmi emlékként a magyar múltból központi múzeumaink őriznek, s ahol egyszer majd a magyar koronázási jelvények, s maga a szent korona is méltó elhelyezést nyerhetnek. Lehet, hogy van is ilyen terv, kívánatos, hogy mielőbb megvalósuljon.

A hagyomány mitizálása ellen

A nemzeti hagyomány kultusza, miközben éltető eleme a szocialista hazafiságnak, forrása lehet a nacionalizmusnak is. Különösen akkor, ha a nemzeti hagyomány valamiféle szent és sérthetetlen kánonná, tömjénezett bálványá, merevített eszménnyé válik. A hagyományt ismerni, őrizni kell, de nem szabad kanonizálni. Provinciális szűklátókörűség jele, hogy nálunk az egész közvélemény felszisszen, ha egy tudós vagy közíró új megfontolásokkal lép fel valamely múltbeli történelmi személyiség vagy mozgalom értékelésében, esetleg rámutatva valamelyik nemzeti hősrünk árnyoldalaira, vagy valamelyik haladó mozgalmunk ellentmondásaira. Csak a gyenge nemzeti tudat nem tűri el hagyományainak bírálatát. Más nemzetek vonatkozásában ez számunkra is evidens; magától értetődőnek tartjuk, ha valaki akár a világtörténelem, irodalom, vagy művészet legnagyobbjait is bírálja valamilyen vonatkozásban. Ha Goethével kapcsolatban ilyen-olyan korlátokról olvasunk, azon valószínűleg nem lepődünk meg, de ha Petőfiről hallanánk ilyesmit, azt megbocsáthatatlannak tartanánk.

A hagyományok értékelésében mutatkozó eltérések egyébként is elkerülhetetlenek. Következik ez az öröndetes kibontakozó lokálpatrióta szellemből is, mely túlzásai és gyermekbetegségei ellenére, pozitív szerepet tölt be a nemzeti hagyományok ápolásában. Igaz, hogy a váliak túlértékelik Vajda Jánost, a Ság környékén pedig Berzsenyi mindenki fölébe nő, a folyamat mégis egészséges, különösen ha a helyi kezdeményezések összefognak az illetékes tudományos körök erőfeszítéseivel, mint ahogy az pl. a Verseglyre emlékező Szolnok esetében történt. Nem hiba, ha valamely város vagy vidék más múltbeli nemzeti értékeknél közelebb állónak érzi magához a tőle származót, még akkor is, ha az értékben alatta marad sok másnak. Nem fontos arra törekedni, hogy mindenütt mindenki mindent egyformán ismerjen, szeressen és értékeljen a nemzeti hagyományból. Nem baj, ha Nyíregyházán jobban ismerik majd Bessenyeit, mint Babits Mihályt, vagy hogy Sümegen népszerűbb író marad Kisfaludy Sándor, mint a nála nagyobb Katona József. A nemzeti hagyomány ápolása a maga gazdagsága, sokrétősége miatt amúgysem képzelhető el valamiféle egységes központi elv, terv alapján. Helyi kezdeményezések, öntevékenység nélkül a társadalom, az állam nem győzhetné erővel, energiával minden múltbeli érték ápolását. Ésszerű határok között vállalni kell az egészséges versengést, az értékrend bizonyos mobilitását.

Mint hogy a hagyományt élő erőnek, nem pedig vitrinbe zárt gyűjteménynek tekintjük, mind az újraértékelések, mind a bírálatok természetesen bekövetkeznek és végső fokon pozitív hatásúak. Még akkor is, ha a felfedezés vagy a vita hevében túlértékelések vagy túlzott bírálatok jelentkeznek. A súlyosabb gyermekbetegség amúgyis a túlértékelés, s így az időnkénti józanító kritikákra, az árnyoldalak hangsúlyozására nagyon is szükség van. Súlyos tévedés a nemzeti tudat gyengüléséért a nemzeti hagyomány bíráloít, a nemzeti múlt sötét fejezeteinek leleplezőit tenni felelőssé, miként az a közelmúltban több esetben is történt. Gondolok itt mindenekelőtt Molnár Eriknek a kuruc függetlenségi hagyománnyal szemben kifejtett kritikai

észrevételeire, de ugyanígy Nemeskürty István Mohács-könyvére vagy Cseres Tibor *Hideg napok*jára. Bár három különböző dologról – tudományos, elméleti koncepcióról; történelmi pamfletről; szépirodalmi alkotásról – volt szó, sokak tudatában mégis összekapcsolódtak, mint valami káros deheroizálási folyamat részei, mint olyan tendencia, amely a nemzeti tudatot rombolja s amely ezért a főfelelősséget viseli annak gyengüléséért. Pedig mi történt? Molnár Erik felvette a harcot a marxista történetírásunkban továbbélő nacionalista elemekkel szemben, s rámutatott a XVII. századi függetlenségi küzdelmek megítélésében, tárgyalásában mutatkozó tévedésekre. Eközben akadtak téves, merev következtetései, mint pl. a népi patriotizmus meglétének, sőt lehetőségének a kétségbevonása, de ezeket a történettudomány hamar korrigálta. Fellépésének egyik pozitív hatásaként viszont új lendülettel indult meg a Habsburg-ellenes mozgalmak s különösen a nemzeti eszmék történetének a kutatása, amit történetírásunk a felszabadulás után sajnos meglehetősen elhanyagolt. Hogy e téren hatalmas előrehaladás történt, az éppen Molnár Erik kezdeményezésének köszönhető. S hogy valamilyen kuruc mítosz helyett, e változatlanul nagyra értékelt haladó mozgalmainkat ma reálisabban, eredményeikkel és történeti korlátaikkal együtt látjuk, az vajon kárhozzátandó deheroizálás? Nemeskürty István mint elfeledett, vagy nem eléggé ismert nemzeti értékek lelkes ébresztője lépett fel a XVI. századi magyar irodalom, illetve a magyar film történetének a kutatásával. De Mohács kapcsán az uralkodóosztály tehetetlenségén és felelőtlenségén kellett megdöbbennie és felháborodnia. Baj az, ha az olvasók ráébrednek arra, hogy az ország pusztulásáról nemcsak Szolimán ereje, de a magyar urak hitványsága is tehet, hogy önáltatás csupán azt hinni, hogy jött a török, mint valami istencsapása és eltiporta a szépreményű magyar birodalmat? Hiszen így látták ezt már a kortársak is, egy Szerémi, egy Forgách és mások – persze őket is századok óta vádolják sötétben látással, elfogultsággal, azaz deheroizálással. Lehet tévedés, felületesség, és szubjektivitás Nemeskürty könyvében – a szakkritika nem alaptalanul leckéztette meg érte –, de vitathatatlanul áthatja a magyar múlt iránti szenvedélyes érdeklődés, amit az olvasóira is átsugároz. S még ha sokakban ellenérzést kelt is, legalább elgondolkodtat, legalább érdekeltté tesz történelmünk egyik legnagyobb tragédiájában. S a *Hideg napok* megrázó, leleplező tükrébe vajon felesleges a mai magyarnak belesnézni? Annyira ismeretes vajon a köztudatban, s különösen az újabb, a háborút már nem végigélt nemzedékben, hogy milyen tudott lenni a magyar fasizmus? Ezekre a kérdésekre negatív választ nem is mert senki sem adni. Ehelyett azt tették szóvá, hogy egyidejűleg s ugyanilyen művészi erővel írni kellett volna a magyar antifasizmusról, a magyar hősokról is. Ez jogos igény, mert éppolyan fontos feladat, mint a bűnök leleplezése. De hogy a pozitív oldal hasonló erejű ábrázolása nem történt még meg, az nem ok az afeletti sopánkodásra, hogy az igazságnak az egyik – az adott esetben sajnos a nagyobbik – fele ábrázolásra került. Nem a hibák, negatívumok megmutatásától, hanem az értékeink, múltunk iránti közömbösögtől kell a nemzeti öntudatot féltetni. Csak az lehet igazán büszke a nemzet értékes hagyományaira, akinek van bátorsága szembenézni gyengeségeivel, bűneivel is. Ahogy Zrínyi, Kölcsey, Ady tette.

Az ápolit, védett, élővé tett nemzeti hagyománynak a kritikája, időnkénti vagy folyamatos újraértékelése, ami a tudományos kutatások előrehaladásának amúgy is szükségszerű velejárója, megakadályozhatja nacionalista mítoszok keletkezését. Az ilyen ártalmas mítoszok mindig a hagyomány valamely részének egyoldalú, önkényes és kizárólagos kiemelésével, egyedül igaznak és követendőnek nyilvánításával, s ezzel együtt a norma, a bírálhatatlan törvény rangjára emelésével függnek össze. Még a leghaladóbb hagyományok bármelyikének ilyen abszolutizálása, mitizálása is alapvetően káros – legyen az akár a kurucos nemzeti hagyomány, vagy a múlt századi népiesség hagyománya. Értékesek, erőt adók, minket segítők az ilyen hagyományok mindaddig, amíg a maguk történeti összefüggéseiben, szükségszerű korlátaival együtt, mint a múlt valamely szép, felemelő, de *túlhaladott* jelenségét szemléljük őket. De károsakká válnak, mihelyt tabu lesz belőlük, mihelyt *követendő*, utánzandó modellként mutatja fel őket valaki. Amilyen megbecsülendő a nemzeti

hagyomány, annyira bírálendő és elutasítandó mindenféle nemzeti norma. Ilyesmink a kodifikálása jellegzetesen burzsoá törekvés volt és maradt; a polgári nemzet törekedett absztrakt, időtlen nemzeti ideálok formálására, hogy azután ennek platformján üldözzön minden újat, minden korszerűt, minden modernet. Ezért is fontos a teljes hagyomány ébren- és karbantartása, mert ez a maga gazdagságával, sokrétűségével önmaga dokumentálja a fejlődés, a változás állandó meglétét s már a pusztá ismerete is akadályozza a nemzeti hagyomány valamely szeletének, elemének egyedül üdvözítővé való deklarálását. Ha nemcsak egyik vagy másik korszak, irányzat, személyiség vagy magatartásforma részese elismerésben a múlt jelenségei közül, akkor nem kell félnünk attól, hogy az értékes hagyományok kultusza egyoldalúságba, bezárkózásba, provinciális nacionalizmusba sodor. Egyoldalúan, minden egyének a rovására túlhangsúlyozni még a forradalmi hagyományt sem indokolt, hiszen azt mint a történelem legnagyobb, a társadalmat a legnagyobb horderővel előrelendítő, de szükségszerűen csak kivételes tetőpontjainak a hagyományát kell becsülnünk.

A hagyomány mitizálása összefügg az ún. nemzeti jelleg kérdésével. Minden nemzetnek, a maga etnikai, történelmi, társadalmi összetevői következtében, kialakulnak bizonyos – többnyire nehezen meghatározható – jellegzetességei. Az így létrejövő nemzeti jelleg egyik igen fontos tényezője a nemzeti nyelv, mely az adott nyelvet beszélők gondolkodás-mechanizmusát is bizonyos fokig determinálja. A történelem folyamata, az illető nemzet sajátos társadalmi struktúrája stb. kifejlesztnek bizonyos lelki, szellemi sajátosságokat is, melyek leginkább a nemzeti fejlődés kollektív tapasztalataiban, vagyis a nemzeti hagyományban manifesztálódnak. A felismerhető, kitapintható nemzeti jelleg azonban egy állandóan változó, fejlődő, alakuló adottság, ahol a folyamatosság a lényeges, az új és új elemekkel való gazdagodás és bizonyos régi elemeknek lassú lekopása. Ebből következik, hogy a nemzeti jellegnek nincs állandó modellje; minden olyan kísérlet, amely kodifikálni próbálná a nemzeti jelleget, meghatározva annak örök sajátosságait, nem más, mint hamis mítosz. A nemzeti kultúrát, irodalmat, művészetet nem azok viszik előre, akik visszafelé pislogva, a múltból levonható nemzeti sajátosságok utánzására törekednek, hanem azok, akik merészen új megoldásokkal gazdagítják a nemzeti kultúrát, új elemekkel bővítve, gazdagítva a nemzeti jelleget is. Hogy pedig még időleges, átmeneti törés se állhasson be a nemzeti folytonosságban, annak a legjobb bizonyítéka, ha minden alkotó számára a nemzeti hagyomány egésze éppúgy vérévé válik, mint a nemzeti nyelv. Ha a hagyomány birtokában törekszik a hagyomány bátor meghaladására.

A nemzeti egyoldalúság veszélye és ellenszere

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a nemzeti hagyomány felkarolása, fontosságának erősebb hangsúlyozása, az eddiginél alaposabb és szélesebben való ismertetése tényleg jár-e együtt az elkülönülés veszélyével, s nincs-e ellentétben azzal az internacionalista célkitűzésünkkel, hogy a nemzetek közeledjenek egymáshoz, hogy a közöttük levő különbségek csökkenjenek. Sokszor az ilyen veszélytől való félelem tart vissza egyeseket a nemzeti hagyomány érdekében való tevékenységtől, illetve sodor a nacionalizmus gyanújába másokat a nemzeti múlt ébresztésére tett kezdeményezés. Pedig a nemzeti történelem, kultúra humánus értékeinek a kultusza sohasem nacionalizmus. Nacionalizmussá csak akkor fajulhat, ha együttjár, összekapcsolódik más nemzetek értékeinek az ignorálásával, vagy pláne lebecsülésével. A nemzeti hagyomány ápolása ezért elválaszthatatlan kell hogy legyen az emberiség nagy, egyetemes hagyománykincsének az ismertetésével. A szűkebb és tágabb örökszféra együtt, egymással kölcsönhatásban kell hogy jelen legyen közgondolkodásunkban.

A nemzeti hagyományok kizárólagos érvényesülése és a más nemzetek kulturális értékeinek elhanyagolása teljesen hamis perspektívát sugall. Ha saját megbecsült

értékeinknek nem látjuk egyúttal a helyét nemzetközi méretekben is, akkor indokolatlan nemzeti fölényérzet, szerény eredmények felett való kicsinyes melldőngetés alakul ki. Sokszor a tudatlanság és a butaság mondatja csak kultúránk, irodalmunk egyik-másik jelenségéről, értékéről, hogy az egyedülálló, csak magyar produktum, vagy hogy nincs hozzá hasonló értékű sehol a világon. A szuperlatívuszoktól egyébként is óvakodni kell a nemzeti hagyomány vonatkozásában. Nemzeti értékeinket nem azért becsüljük meg, mert náluk nagyobbak sehol sincsenek, hanem mert ezek a mieink, mert hozzánk tartoznak. S akkor is örülnünk kell nekik, ha jól tudjuk, hogy ugyanabban a nemben más nemzetek nagyobbakat alkottak.

A távlattévesztés lehetőségei és veszélyei nem egyirányúak. Általában megvan a hajlam arra, hogy a legnagyobb és leggazdagabb kultúrával rendelkező nemzetek viszonylatában túlhangsúlyozzuk a kicsinységünket, hogy látva az olasz művészet, vagy francia irodalom gazdagságát, oly törpének higgyük saját emlékeinket, hogy azokat inkább porosodni hagyjuk szegyenlősen. Az ilyen összehasonlításokat tevők különösen hajlamosak arra, hogy csak kultúránk kevés, vagy néhány – versenyképesnek látott – produktumát tartsak érdemesnek arra, hogy tiszteljék és felkarolják. Ugyanakkor megvan az ellenkező végtet is, amennyiben a kelet-európai nemzetek esetében az abszolút fölény illúziója él sokakban. Minden eddigi erőfeszítés ellenére még mindig megdöbbenően csekély a környező országok, nemzetek ismerete nálunk. A sporadikus ismeretek pedig még nem álltak egybe, még nem tudatosult, hogy a horvátoknak, cseheknek, szerbeknek, románoknak stb. szintén ezer vagy csaknem ezer éves, nagy kulturális értékekben gazdag múltjuk van. Még az orosz kultúráról is legtöbben azt hiszik, hogy az a legjobb esetben Nagy Péterrel kezdődött, mert ami előtte volt, az csupán barbár elmaradottság. Valami érthetetlen idegenkedés uralkodik nálunk a környező s általában a szláv nemzetek teljes kultúrájának az ismeretése terén. A kiváló szovjet tudósoknak, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjának, Lihacsev professzornak a kitűnő és népszerű módon megírt könyve a reneszánsz-kori Oroszország kultúrájáról pl. csak hosszas huzavona után jelent meg; s mikor a Helikon Kiadó szép kiállításban kiadta a régi orosz irodalom egyik remekét, Avvakum protopópa megdöbbenő erejű önéletrajzát, akkor egyik napilapunk kritikusa megjegyezte, hogy kár volt erre energiát pazarolni. És hol vannak magyar könyvek a nagyszerű horvát reneszánsz irodalomról, a moldvai román kolostorok freskóiról? S mikor vállalkozik már könyvkiadásunk a lengyel irodalom régi nagyjainak a lefordítására, kiadására? Fokoznunk kell a saját nemzeti hagyományaink felemelése érdekében végzett munkát, de egyidejűleg arról is gondoskodnunk kell, hogy közvéleményünk tudomásul vegye és kellően értékelje a környezetünkben élő népek gazdag, nem egy tekintetben a miénknél gazdagabb kultúráját.

Erre fokozott szükség van a történelem során velünk együtt, részben egyazon országban élt népek értékei esetében. Hiszen nemzeti hagyományaink gyakran közösek, azonosak. A szigetvári Zrínyi a magyaroknak, horvátoknak egyaránt nemzeti hőse; s a *Szigeti veszedelem* is klasszikus alkotása mind a magyar, mind a horvát irodalomnak. S mit szóljunk a magyarul és szlovákul egyaránt verselő Beniczky Péterről, a magát valachus-nak nevező, de magyar énekeket szerző Kájoni Jánosról, vagy a szlovák anyanyelvű, de magát „nobilis Hungarus”-nak valló, s végül a cseh szabadság vértanújává lett Ján Jesenskyről? Nemzeti hagyományaink keretében számos olyan író, művészt, történeti személyiséget, művészeti emléket stb. tisztelünk, akik egyúttal részesei valamelyik más nemzet hagyományának is. Ha ezt a tényt, adottságot szem előtt tartjuk, akkor kevesebb buktatót fog magában rejtteni nemzeti hagyományaink talán legkényesebb kérdése, a régi Magyarország emléke, illetve a volt magyar területek és az ott élő magyar nemzetiségek ügye.

Szemléletünk, felfogásunk alapja csak a szigorú történeti valóság és ténytudás lehet. Semmi ok sincs arra, hogy szemérmesen elhallgassuk akár önmagunk, akár a világ előtt az egykori Magyarország létét, valamint, hogy a szomszéd országokban jelentős számú magyar él, még hozzá nem kivételesen, nem is mint újabb jövevény, hanem az esetek nagy részében mint e területek ősi lakosa. De ugyanígy szem előtt tartandó az is, hogy a régi Magyarország kezdettől fogva több nép hazája volt, s ezért

a régi Magyarország kultúrája is, illetve e kultúra számos megnyilvánulása több népnek az öröksége egyszerre. Közös hagyományok, közös értékek egyoldalú kisajátítása – bárki részéről is – öncsaló manőver, mely előbb-utóbb megbosszulja magát.

A nemzeti hagyomány eleveensége, fokozott megbecsülése és gondozása önmagában nem járhat tehát semmiféle nacionalista veszéllyel és nem áll szemben internationalista célkitűzéseinkkel. Ez utóbbi ellen – a hagyományok vonatkozásában – akkor vétünk csak, ha érdektelenséget tanúsítunk más népek kultúrája iránt. A nemzeti hagyománynak a nemzeti tudatot erősítő üdvös szerepe együtt kell hogy járjon az emberiség egyetemes kultúrájának a népek egymásrautaltságára és egymás megbecsülésére indító hatásával.*

* A tanulmány megírásában értékes szempontokkal segített Fekete Sándor és Nyíró Lajos, akiknek itt mondok köszönetet.

